

РОЗДІЛ III. СТОРІНКИ ІСТОРІЇ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 94:[061.2:5(477)«185/190»

Інна Левченко
(Переяслав-Хмельницький)ПРИРОДООХОРОННА, МУЗЕЙНА ТА БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПРИРОДНИЧИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

У статті досліджено роль природничих товариств України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у становленні та розвитку природоохоронної, музейної та бібліотечної справи. Проаналізовано діяльність членів наукових спілок у створенні та функціонуванні музеїв і бібліотек Харківського, Київського та Новоросійського університетів. З'ясована роль і значення природоохоронних виставок, які ініціювали члени товариств, у розповсюдженні знань про охорону навколишнього середовища.

Висвітлена меценатська діяльність кращих представників природничих товариств у поповненні музеїв і бібліотек цінними колекціями, експонатами, книгами та періодичними виданнями. Згадано постаті активних членів товариств природодослідників, які завдяки своїй невтомній праці стимулювали не лише вітчизняних, а й зарубіжних благодійників жертвувати на користь музеїв рідкісні експонати, які б допомагали вивчати та досліджувати природу усього світу.

Особливо важливим є творче застосування, впровадження і поглиблення традицій природничих об'єднань України, спрямованих на збереження і використання природних багатств нашої країни.

Ключові слова: природничі товариства, виставки, цінні колекції та експонати, музеї, бібліотеки, природоохоронний рух.

Залежно від взаємодії політичних, суспільних і наукових факторів, на кожному історичному етапі переважали ті чи інші форми організаційної діяльності в освітній сфері. Особливо вагоме місце в історії становлення природоохоронної, музейної та бібліотечної діяльності посідають громадсько-наукові об'єднання, зокрема наукові товариства. Теоретико-методологічні та практичні засади організаційної діяльності природничих товариств у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. не були предметом ґрунтовного дослідження науковців.

В українській історіографії останніх років з'явилася низка праць, які в деякій мірі висвітлюють природоохоронну, музейну та бібліотечну справу, яку впроваджували члени природничих товариств України. Так, Шидловський І.В. проаналізував історію музейної справи та зоологічних музеїв при університетах України [19], Молчанова І.В. та Прохоров А.М. розглянули історію природоохоронного руху на Харківщині [13], Кононенко М.П. висвітлив роль науково-природничих товариств у розбудові громадянського суспільства [9]. Поверхневу інформацію стосовно організаційної діяльності природничих товариств в Україні ми почерпнули в дослідженнях Миська Я.В. [12], Колосовської Н.Д. [8], Коваленко О.А. [7] та ін.

Метою нашого дослідження стало вивчення становлення природоохоронної, музейної та бібліотечної діяльності завдяки ініціативі членів природничих товариств України у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

В організаційно-просвітницькій діяльності природничих товариств важливе місце займає природоохоронний рух у вихованні дітей і молоді. Багато видатних науковців природознавства були прихильниками природоохоронних традицій України. Члени природничих товариств України переймалися питаннями охорони природи, проводячи різні заходи, які були направлені на захист природного навколишнього середовища.

Харківське товариство любителів природи очолив визнаний на той час лідер природоохоронної справи приват-доцент Харківського університету Валерій Іванович Талієв. На засіданнях Товариства, що проходили в невеличкому одноповерховому будинку

В.І. Талієва, обговорювались питання вивчення та охорони природи Харківської губернії, популяризації ідей захисту пам'яток природи. Часто організовувались екскурсії – до Слав'яногорська по річці Сіверський Дінець, в Асканію-Нова, на Кавказ, до Криму, Туреччини тощо. Вчений видав у Харкові одну з перших в Росії природоохоронних книг «Охороняйте природу!». На початку 1917 року Харківське Товариство любителів природи надрукувало плакат, на якому було розміщено звернення В.І. Талієва до Тимчасового уряду та всього народу: «Люди науки, вчені та культурно-освітні діячі всієї Росії! З вірою у творчу силу молодого демократичної Росії об'єднаємось та зробимо все, щоб інтереси російської науки знайшли відповідне місце для вирішення аграрного питання і щоб нерукотворні образи минулого російської природи назавжди були збережені для людства! Нехай на нас не ляжуть обвинувачення в злочинній безпечності та бездіяльності» [18, с. 3–5]. У ньому він закликав при вирішенні земельних питань зберігати еталони природи, що мають величезну цінність для науки та суспільства. Актуальність цієї проблематики не зменшилася і сьогодні.

За редакцією В.І. Талієва друкується серія науково-популярних книг із охорони природи: «Календар Харківського товариства любителів природи», «Птахи – друзі людини». Члени товариства переймалися питаннями збереження пам'яток природи Харківської губернії: Коробових хуторів, Святих гір на р. Сів. Дінець, крейдяних пагорбів біля с. Білокузьминівка [13].

Особливою подією в громадському та суспільному житті дореволюційної Росії стала організована стараннями активістів Харківського товариства любителів природи виставка охорони природи, яка проходила з 22 грудня 1913 р. по 12 січня 1914 р. За двадцять днів роботи виставку відвідало майже 10 тис. громадян, серед яких було багато дітей. Великі черги бажаючих ознайомитися з її експонатами вишикувались перед будинком медінституту. Її організатори намагались наочно показати, що людина своєю діяльністю прямо і опосередковано змінює і знищує природу, а також, що зроблено на Україні в цьому напрямку і заходи на перспективу.

Виставка зацікавила вчених з Москви, Санкт-Петербурга, Києва, Казані, зарубіжних фахівців. Вона містила 15 розділів, які різнилися своїми експонатами. До уваги відвідувачів були представлені фотографії, картини відомих усьому світу пейзажистів, карти, книги, біологічні колекції, моделі заборонених пристосувань для рибальства та мисливства, штучні гніздівлі, дитячі витвори, тощо [3, с. 69–90].

Саме ці організаційні заходи спонукали значну кількість людей стати членами Харківського товариства любителів природи, поступово втягуватись у громадську роботу, спрямовану на охорону та відтворення природних ресурсів.

Члени Миколаївського Товариства Аматорів Природи також брали участь в роботі Київської виставки 1913 р. [6, с. 121–123]. Члени Миколаївського товариства ініціювали проведення показової виставки, яка була влаштована у приміщенні Миколаївського міського училища і тривала 6 днів. Організацією першої виставки разом із Правлінням Товариства займався спеціально обраний виставковий комітет [4, с. 155–156]. Виставка складалася з наступних відділів: ботаніки, зоології, фізики, геології, акваріумів і птахів, сільського господарства. Експонати були виставлені місцевими навчальними закладами і приватними особами. Виставку відвідало 4233 особи, що дало можливість оцінити правильність намірів членів природничого товариства у своїй культурно-просвітницькій діяльності. Благодійність заходу полягала в тому, що її безкоштовно оглядали усі нижчі чини Празького полку, 7-го Донського козачого полку, вихованці притулку Благодійного товариства і учні початкових шкіл.

Варто згадати виставку 1912 р., проведену членами Миколаївського Товариства Аматорів Природи. На ній було представлено багато відділів, зокрема фізичний, геологічний, фізичний, ботанічний, фотографічний і повітроплавання. Були виставлені акваріуми Миколаївського Товариства, подаровані меценатами Дядюшею, Класеном,

Івановою, Лісманом та ін. У зоологічному відділі демонструвалися експонати музею Францева, чучела птахів, зроблені Степаненко і Жмаковим, колекції спиртових препаратів членів Товариства. Колекція риб і тварин Чорного моря була прислана Товариству як дарунок з Неаполя, а іншу пожертвував О.П. Сапожников [8, с. 108–110].

Завдяки відрядженням членів Київського товариства природодослідників кабінети біології, зоології, мінералогії та університетський музей збагатилися рідкісними колекціями, які зібрали відомі вчені, а саме: П. Рогович зібрав колекції з біології, палеонтології; К. Феофілактів – геогностичну колекцію із Київської та Волинської губерній; П. Армашевський – геогностичну та палеонтологічну колекції Чернігівської губернії; О. Ставровський – геогностичну колекцію Житомирського повіту. За кошти Товариства (57 крб.) була придбана колекція місцевих метеликів (287 екземплярів) [15, с. XLYIII].

Необхідно згадати постать відомого науковця та члена Київського товариства О. Паульсона, який завдяки невтомній праці зробив експозицію університетського Зоологічного кабінету загальнодоступною для відвідувачів [19, с. 45].

Зоологічний музей Харківського університету був заснований у 1807 р. Відділ безхребетних тварин вважається надзвичайно цікавим і цінним завдяки своїм колекціям. Члени Харківського природничого товариства намагались поповнити Зоологічний музей найрізноманітнішими експонатами, розуміючи важливість цієї справи для наукової та педагогічної діяльності. Товариство передало в дарунок зоологічному та зоотомічному кабінетам, які входили до складу музею, 41 колекцію, в геологічний і мінералогічний кабінети 35 колекцій і в ботанічний – 15. Частина цих колекцій складалась із предметів, які були придбані за рахунок коштів Харківського товариства природознавців (використано 4672 крб. 94 коп.), а решта була складена членами Товариства завдяки екскурсіям, на які щороку витрачалось близько 1000 крб. [2, с. 181].

Природознавці з великою вдячністю приймали дарунки від зарубіжних науковців та меценатів, які переймалися благородною справою. Варто зазначити, що у 1873 р. видатний вчений і мандрівник М. Маклухо-Маклай подарував музею скляні губки, корали, малюсків, ракоподібних, павуків, жуків та метеликів, які поповнили Зоологічний музей цінними експонатами. Колекцію жуків, яка складалась з 19217 жуків у 1873 р. передав у дарунок музею відомий харківський колекціонер Д. Донець-Захаржевський [19, с. 41].

Зоологічний музей Одеського університету існує з моменту заснування в Одесі Імператорського Новоросійського університету. До складу відділу природознавства входили зоологічний і зоотомічний кабінети. Ці кабінети містили збори музейних експонатів, що й слугувало пізнішому їх перетворенню в музей.

Природознавець І. Маркузен зробив значний внесок у поповнення Зоологічного музею новими і цікавими зборами за домовленостями в Парижі, Гамбурзі, Амстердамі та інших великих містах. У 1867–1868 рр. він придбав для музею велику кількість екзотичних птахів (у тому числі з острова Ява) та риб. Активні учасники Новоросійського товариства природознавців І. Мечников та О. Ковалевський у 70-х роках XIX ст. поповнили музей рідкісними експонатами морських тварин, які привезли із закордонних поїздок [19, с. 51]. Надзвичайно важливу історичну, навчальну та наукову цінність має колекція комах, у якій містяться типові екземпляри видів, описаних відомим зоологом Е. Балліоном та ентомологом Х. Стевенем.

Завдяки науковим зв'язкам членів природничого товариства з іноземними природознавцями вдалося поповнити музейний фонд рідкісними екземплярами тварин і комах. Частина колекційних зразків з Європи була отримана від відомих європейських ентомологів, збирачів та колекціонерів: Е. Райттера, Г. Ледера, Г. Зайдлиця, Т. Крюпера, Е. Бауді, Ф. Моравиця, О. Штодінгера, О. Старка. В колекції виявлено зразки твердокрилих з назвами, присвоєними їм Е. Балліоном. Відомий науковець

О. Ковалевський у 1885 р. подарував музею колекцію мікропрепаратів комах, яких власноруч назбирав (загальна кількість 32 зразки). Протягом 1909–1910 рр. члени товариства С. Зернов, І. Пузанов, Л. Андрусов і В. Троцький збирали молюсків, які також перейшли у власність музею [16, с. 46–47].

Члени Новоросійського товариства природознавців переймалися проблемою поповнення Зоологічного музею необхідними експонатами, і для цього вишукували будь-яку можливість. Протягом 1908–1912 рр. завдяки М. Жукову колекція музею була поповнена значною кількістю остеологічного матеріалу, зокрема скелетами тварин. Цінні спиртові препарати морських тварин науковці-природничники придбали на суму 706 франків з-за кордону, а опудала вовка, зайців русака та біляка на суму 110 рублів у таксидерміста К. Лоренца [19, с. 52].

Музей Миколаївського товариства аматорів природи намагався співпрацювати з іншими науковими товариствами, і невдовзі вже були відчутні результати. Уральське товариство аматорів природи запропонувало обмін колекціями і прислало в Миколаїв на комісію більш, ніж на 100 крб. різних мінералогічних колекцій, розраховуючи на те, що Миколаївське товариство подарує місцеві мінерали, які були рідкісними в Уральському краї. Крім цього колеги запропонували вислати для Миколаївського пересувного музею діапозитиви з геології. Одеське відділення Російського технічного товариства не залишилось осторонь обмінного процесу і прислало свої колекції на комісію, в надії отримати вигідну пропозицію [14, с. 35].

Поширенню знань серед студентів і школярів про способи запобігання хворобам сприяли музейні експонати Харківського університетського музею, які збирали члени природничого Товариства. За свідченням М.Ф. Сумцова в музеї звертає на себе увагу колекція народної медицини. Зібрало її декілька осіб, а саме професор Краснов і добродійка Радакова. Колекція міститься в чотирьох великих вітринах і складається з цілющих трав (більше двох сотень), із назвою кожної та вказівками на те, від яких хвороб вони допомагають. Ця колекція мала велику цінність [17, с. 182].

Поповнювати університетські музеї допомагали відомі природознавці того часу. Ботанік-систематик Харківського університету, член природничого товариства М.С. Турчанинов для широкого користування передав у дар музею Харківського університету свою колекцію рослин, яку збирав тривалий час [5, с. 127].

Постать К.С. Гарницького була широко відома серед науковців не лише Російської імперії, але й за її межами. Працюючи вчителем та наглядачем повітового училища він був обраний дійсним членом Товариства природознавців при Харківському університеті. Зібраний ним цінний гербарій він заповів музею Белгородського вчительського інституту, як цінний матеріал для вивчення ботаніки [11, с. 31].

Члени природничих товариств України постійно дбали про розвиток бібліотечної справи. За великою народною традицією, що утверджувалася в Україні, у складі народних будинків обов'язково передбачалася безплатна бібліотека з читальним залом [9, с. 104].

Фондами бібліотеки мали можливість користуватися не лише вчені-природознавці, а й вчителі природознавства початкових шкіл, студентство та інші охочі.

Дбаючи про накопичення інформації, з першого року діяльності Харківське медичне товариство заснувало бібліотеку й постійно приділяло їй увагу. Зокрема «у 1862 р. на неї витрачено 40% бюджету Харківського медичного товариства. З 1863 р. воно розпочало обмін виданнями з тридцятьма університетами та товариствами, а в 1875 р. – вже з 86 установами Росії та Європи» [12, с. 27].

Першим скарбником бібліотеки Харківського медичного товариства був І.К. Зарубін, який згодом очолив Товариство. За ініціативи членів товариства була призначена ставка помічника бібліотекаря, який почав приводити бібліотеку в належний стан: всі книжки були пронумеровані, поділені на відділи і був складений письмовий

каталог. У 1899 р. в бібліотеці нараховувалось близько 4805 книг, які були оцінені в 10000 крб. і 2976 дисертацій. Чисельність бібліотеки зростала за рахунок померлих членів Товариства. У 1903 р. була придбана бібліотека покійного Е.Ф. Белліна, яка дала поштовх для створення судово-медичного відділу бібліотеки. Вона нараховувала близько 1257 томів. 916 томів паталого-анатомічних трудів і атласів Товариство купило у родини професора В.П. Крилова [1, с. 65].

Протягом 1908–1917 рр. до бібліотеки Миколаївського Товариства аматорів природи надійшло 191 назва книжок, які було розміщено у чотирьох відділах, а саме: 1 відділ містив фізичні, фотографічні, метеорологічна, хімічна і астрономічна література; 2 відділ – ботанічна, квітникарська, садівнича, сільськогосподарська література; 3 відділ – геологічна, мінералогічна, палеонтологічна і ґрунтознавча; 4 відділ – зоологічна, біологічна, ентомологічна, акваріумна, тераріумна, бджільницька та птахівнича.

Самі вчені намагалися поповнювати бібліотечний фонд цікавими та корисними книгами за рахунок особистих коштів або часто віддавали книги зі своїх приватних бібліотек. Так, О.Х. Кузнецов, заслужений професор Харківського університету, який 21 рік свого життя керував Харківським медичним товариством, заповів на його користь власну бібліотеку, яка складалась із 2007 томів книг [10, с. 63–65].

Найбільші пожертви на користь Харківської бібліотеки зробили дійсні члени Харківського медичного товариства М.І. Светухін (393 тома), М.М. Трофимов (206), Г.Я. Острянин (146), В.Я. Данилевський (50), П.Я. Сергієвський (30), А.Х. Кузнецов (2007) [1, с. 65].

У 1879 році на користь бібліотеки Харківського медичного товариства надійшов подарунок від Ф. Ланге – «Гіппократівський збірник» 1652 р. видання. Крім того меценат відправив 52 книги. Наступного року бібліотека отримала 42 книги від родини П. Котляревського [7, с. 137].

Дарунок М.С. Турчанинова не обмежився лише колекцією ботанічних рослин. Для широкого користування він передав у бібліотеку Харківського університету особисту ботанічну бібліотеку, яка нараховувала 197 назв [5, с. 127].

Постать К.С. Гарницького була широко відома серед науковців не лише Російської імперії, але й за її межами. Працюючи вчителем та наглядачем повітового училища він був обраний дійсним членом Товариства природознавців при Харківському університеті. Зібраний ним цінний гербарій він заповів музею Белгородського вчительського інституту, як цінний матеріал для вивчення ботаніки [11, с. 31].

Наукова бібліотека Медичного товариства нараховувала більше 10 тис. томів спеціальної літератури. Найбільше читачів збирав журнальний відділ бібліотеки, який одержував усі російські та багато іноземних медичних видань.

Отже, значна частина природознавців і медиків, які належали до природничих і медичних товариств, розуміли важливість існування при кожному науковому товаристві публічної бібліотеки, література якої допоможе у ефективному пізнанні природничих наук. Члени цих товариств не тільки ініціювали створення бібліотек, а й активно її поповнювали своїми особистими колекціями.

Члени вищезазначених спілок переймалися природоохоронною діяльністю, і задля досягнення поставленої мети проводили необхідні заходи (читання лекцій, проведення виставок, друкування літератури, брошур тощо), які допомагали зрозуміти важливість методів для збереження природоохоронних ресурсів.

Бібліотечна та музейна справа природознавчих товариств здійснювалась також, в більшій мірі, завдяки ініціативі їх членів. Вони не лише заохочували поповнювати колекції бібліотек і музеїв благодійників, а й самі часто ставали меценатами у цій важливій справі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. 100-летие Харьковского научного медицинского общества 1861–1961. Сборник очерков и статей по истории деятельности / Ред. коллегия: чл.-кор. АМН СССР, заслуженный деятель науки проф. Н.П. Новаченко (отв. ред.) и др. – К.: «Здоров'я», 1965. – 259 с.
2. Багалей Д.И. Ученые общества и учебноспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905) / Д.И. Багалей, И.П. Осипов. – Харьков, 1911. – 280 с.
3. Выставка охраны природы // Бюллетени Харьковского общества любителей природы. – Харьков, 1913. – № 2. – С. 69–90.
4. Жизнь нашего общества: лекции // Природа. – 1913. – № 5. – С. 152–160.
5. Камелин Р.В. Николай Степанович Турчанинов (к 200-летию со дня рождения) / Р.В. Камелин, А.К. Сытин // Ботанический журнал. 1997. – Т. 82. – № 9. – С. 123–137.
6. Киевская выставка // Природа. – 1913. – № 4. – С. 121–124.
7. Коваленко О.А. Педагогічна діяльність наукових товариств Слобожанщини другої половини ХІХ століття: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Коваленко Оксана Анатоліївна; Харківський державний педагогічний ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2000. – 193 арк.
8. Колосовська Н.Д. Миколаївське Товариство Аматорів Природи: організація та напрямки діяльності (1908–1917 роки) // Н.Д. Колосовська. Дис. на зд. наук. ст. канд. іст. н. – К., 1999. – 159 с.
9. Кононенко М.П. Роль науково-природничих товариств у розбудові громадянського суспільства / М.П. Кононенко // Збірник наукових праць НДІУ. – К., 2012. – Т. III. – С. 97–108.
10. Лесовой В.Н. Медицинская профессура Харьковской высшей школы и ее роль в деятельности Харьковского медицинского общества / В.Н. Лесовой, Ж.Н. Перцева // «UNIVERSITATES. Наука и просвещение», 2011. – № 3 (46). – С. 58–68.
11. Лутаева Т.В. Частная инициатива в образовании учених высшей медико-фармацевтической школы Харьковской губернии (вторая половина ХІХ – начало ХХ вв.) / Т.В. Лутаева // Научный результат. Серия: Педагогика и психология образования 2014. – № 2. – С. 28–34.
12. Мисько Я.В. Харківська наукова медична бібліотека 150 років на службі медичної науки та охорони здоров'я (нарис з історії) / Я.В. Мисько // Бібліотечно-Українська б-на асоціація б-тек України; [відп. ред. Р.І. Павленко та ін.] – Х.: Нац. наук. мед. б-ка України, 2011. – С. 26–31.
13. Молчанова І.В. З історії природоохоронного руху на Харківщині / І.В. Молчанова, А.М. Прохоров // 12 Сумцовські читання: Конференція, присвячена 15 річниці незалежності України. – Харків, 2006. – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2006/article.html?n=279>.
14. Отчет Николаевского общества любителей природы: секции по естествознанию // Природа. – 1912. – № 5–6. – С. 56.
15. Отчет о состоянии деятельности Киевского Общества Естествоиспытателей в 1907 году // Труды Киевского общества естествоиспытателей. – К., 1908. – 58 с.
16. Севастьянов В.Д. неизвестная коллекция микропрепаратов насекомых А.О. Ковалевского / В.Д. Севастьянов // Изв. Музейного фонда им. А.А. Браунера. – Одесса, 2007. – Т. 4. – № 2–3. – С. 40–52.
17. Сумцов М.Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка / Підготовка до тексту й мовна редакція Л. Ушкалова / М.Ф. Сумцов. – Х.: Акта, 2002. – 282 с.
18. Талиев В.И. Да здравствует новая, свободная Россия! / В.И. Талиев // Бюллетени Харьковского общества любителей природы. – Х., 1917. – № 1. – 65 с.
19. Шидловський І.В. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України / за ред. В.Й. Царика / І.В. Шидловський. – Львів, 2012. – 112 с.

REFERENCES

1. 100-letie Kharkovskogo nauchnogo meditsinskogo obshchestva 1861–1961. Sbornik ocherkov i statey po istorii deyatelnosti / Red. kolegiya: chl.-kor. AMN SSSR, zasluzhennyu deyatel nauki prof. N.P. Novachenko (otv. red.) i dr. – K.: «Zdorovya», 1965. – 259 s.
2. Bagaley D.I. Uchenye obshchestva i uchebnospomogatelnye uchrezhdeniya Kharkovskogo universiteta (1805–1905) / D.I. Bagaley, I.P. Osipov. – Kharkov, 1911. – 280 s.
3. Vystavka okhrany prirody // Byulleteni Kharkovskogo obshchestva lyubiteley prirody. – Kharkov, 1913. – № 2. – S. 69–90.

4. Zhizn nashego obshchestva: lektsii // Priroda. – 1913. – № 5. – S. 152–160.
5. Kamelin R.V. Nikolay Stepanovich Turchaninov (k 200-letiyu so dnya rozhdeniya) / R.V. Kamelin, A.K. Sytin // Botanicheskiy zhurnal. 1997. – T. 82. – № 9. – S. 23–137.
6. Kievskaya vystavka // Priroda. – 1913. – № 4. – S. 121–124.
7. Kovalenko O.A. Pedagogichna diyalnist naukovykh tovarystv Slobozhanshchyny drugoyi poloviny XIX stolittya: dys. ...kand. ped. nauk: 13.00.01 / Kovalenko Oksana Anatoliyivna; Kharkivskyy derzhavnyy pedagogichnyy un-t im. H.S. Skovorody. – Kh., 2000. – 193 ark.
8. Kolosovska N.D. Mykolayivske Tovarystvo Amatoriv Pryrody: orhanizatsiya ta napryamky diyalnosti (1908–1917 roky) // N.D. Kolosovska. Dys. na zd. nauk. st. kand. ist. n. – K., 1999. – 159 s.
9. Kononenko M.P. Rol naukovykh pryrodnych tovarystv u rozbudovi hromadyanskoho suspilstva / M.P. Kononenko // Zbirnyk naukovykh prats NDIU. – K., 2012. – T. III. – S. 97–108.
10. Lesovoy V.N. Meditsinskaya professura Kharkovskoy vysshey shkoly i ee rol v deyatelnosti Kharkovskogo meditsinskogo obshchestva / V.N. Lesovoy, Zh.N. Pertseva // «UNIVERSITATES. Nauka i prosveshchenie», 2011. – № 3 (46). – S. 58–68.
11. Lutaeva T.V. Chastnaya initsiativa v obrazovanii uchenikh vysshey mediko-farmatsevticheskoy shkoly Kharkovskoy gubernii (vtoraya polovina XIX – nachalo XX vv.) / T.V. Lutaeva // Nauchnyy rezultat. Seriya: Pedagogika i psikhologiya obrazovaniya 2014. – № 2. – S. 28–34.
12. Mysko Ya.V. Kharkivska naukova medychna biblioteka 150 rokov na sluzhbi medychnoyi nauky ta okhorony zdorovya (narysy z istoriyi) / Ya.V. Mysko // Biblioteko-Ukrayinska b-na asotsiatsiya b-tek Ukrayiny; [vidp. red. R.I. Pavlenko ta in.] – Kh.: Nats. nauk. med. b-ka Ukrayiny, 2011. – S. 26–31.
13. Molchanova I.V. Z istoriyi pryrodokhoronnoho rukhu na Kharkivshchyni / I.V. Molchanova, A.M. Prokhorov // 12 Sumtsovski chytannya: Konferentsiya, prysvyachena 15 richnytsi nezalezhnosti Ukrayiny. – Kharkiv, 2006. – Elektronnyy resurs. – [Rezhym dostupu]: <http://museum.kh.ua/akademic/sumtsov-conference/2006/article.html?n=279>.
14. Otchet Nikolaevskogo obshchestva lyubiteley prirody: sektsii po estestvoznaniyu // Priroda. – 1912. – № 5–6. – S. 56.
15. Otchet o sostoyanii deyatelnosti Kievskogo Obshchestva Estestvoispytateley v 1907 godu // Trudy Kievskogo obshchestva estestvoispytateley. – K., 1908. – 58 s.
16. Sevastyanov V.D. neizvestnaya kollektsiya mikropreparatov nasekomykh A.O. Kovalevskogo / V.D. Sevast'yanov // Izv. Muzeynogo fonda im. A.A. Braunera. – Odessa, 2007. – T. 4. – № 2–3. – S. 40–52.
17. Sumtsov M.F. Slobozhane. Istoryko-etnografichna rozvidka / Pidhotovka do tekstu y movna redaktsiya L. Ushkalova / M.F. Sumtsov. – Kh.: Akta, 2002. – 282 s.
18. Taliev V.I. Da zdravstvuet novaya, svobodnaya Rossiya! / V.I. Taliev // Byulleteni Kharkovskogo obshchestva lyubiteley prirody. – Kh., 1917. – № 1. – 65 s.
19. Shydlovskyy I.V. Istoriya muzeynoyi spravy ta zoolohichnykh muzeyiv universytetiv Ukrayiny / za red. V.Y. Tsaryka / I.V. Shydlovskyy. – Lviv, 2012. – 112 s.

Левченко И. Природоохранный, музейный и библиотечный деятельность обществ естествоиспытателей Украины (вторая половина XIX – начало XX в.).

В статье исследована роль обществ естествоиспытателей Украины во второй половине XIX – начале XX в. в становлении и развитии природоохранного, музейного и библиотечного дела. Проанализирована деятельность членов научных обществ в создании и функционировании музеев и библиотек Харьковского, Киевского и Новороссийского университетов. Выяснена роль и значение природоохранных выставок, которые инициировали члены обществ, в распространении знаний об охране окружающей среды.

Освещена меценатская деятельность лучших представителей обществ естествоиспытателей в пополнении музеев и библиотек ценными коллекциями, экспонатами, книгами и периодическими изданиями. Упомянуты фигуры активных членов обществ естествоиспытателей, которые благодаря своей неутомимой работе стимулировали не только отечественных, но и зарубежных благодетелей жертвовать в пользу музеев редкие экспонаты, которые помогли изучать и исследовать природу всего мира.

Особенно важно творческое применение, внедрение и углубление традиций объединений естествоиспытателей Украины, направленных на сохранение и использование богатств природы нашей страны.

Ключевые слова: общества естествоиспытателей, выставки, ценные коллекции и экспонаты, музеи, библиотеки, природоохранное движение.

Levchenko I. Environmental, museum and library activities Natural Communities of Ukraine (the second half of XIX – early XX century.)

In the article the role of the natural societies of Ukraine in the second half of XIX – early XX century. in the development of conservation, museum and library. The activity of members of the scientific societies in the establishment and maintenance of museums and libraries of Kharkov, Kiev and Novorossiysk University. The role and importance of environmental exhibitions initiated members of society in the dissemination of knowledge about the environment.

Bono highlights the best representatives of companies in the natural replenishment of museums and libraries, valuable collections, exhibits, books and periodicals. Mentioned figures active members naturalist societies, which thanks to the tireless work stimulated not only domestic but also foreign philanthropists to donate for rare museum exhibits that help to study the nature of the world.

Especially important is the creative application, implementation and deepening the natural associations traditions Ukraine aimed at the conservation and use of natural resources of our country.

Keywords: natural partnership, exhibitions, valuable collections and exhibits, museums, libraries, environmental protection movement.

Одержано 9.09.2016.

УДК 001.891:611]:378.4 (477-25) «185/192»

Наталія Харченко
(Переяслав-Хмельницький)

**НАУКОВІ РОЗРОБКИ УЧЕНИХ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
СВ. ВОЛОДИМИРА В ГАЛУЗІ АНАТОМІЇ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – 20-ті рр. XX ст.)**

У статті висвітлюється розвиток анатомічних знань в Київському університеті Св. Володимира у другій половині XIX ст. – 1920-х рр., які формувалися професорами: О.П. Вальтером, В.О. Бецом, М.А. Тихомировим, Ф.А. Стефанісом.

На основі джерел і літератури розглянуто наукові досягнення вчених у галузі анатомії. Розкриваються найважливіші теоретичні та практичні аспекти топографічної, порівняльної, нормальної, патологічної анатомії, ембріології, гістології, фізіології, які закладалися вченими Київського університету Св. Володимира. Описано, що Київською анатомічною школою під керівництвом М.І. Пирогова та його учнів були закладені підвалини класичної описової анатомії. Вчені-анатоми блискуче володіли технікою і різними методами анатомічних досліджень, відкрили й описали багато нових анатомічних фактів; їх роботи сприяли укріпленню зв'язків анатомії з фізіологією, розвитку ідей еволюційної морфології та ембріології, а також прикладної анатомії.

Ключові слова: професор, топографічна анатомія, порівняльна анатомія, нормальна анатомія, патологічна анатомія, Київський університет Св. Володимира, кафедра, М.І. Пирогов, О.П. Вальтер, В.О. Бец, М.А. Тихомиров, Ф.А. Стефаніс.

В умовах реформування охорони здоров'я та вищої школи особливої уваги набуває вивчення і використання досвіду учених у галузі таких природничих наук, як анатомія. Як і всі фундаментальні науки, анатомія пройшла довгий шлях розвитку, вона зароджувалася в збиранні та об'єднанні розрізнених фактів, що зайняло в буквальному сенсі слова тисячоліття.

Наукові основи анатомії формувалися вченими провідних університетів України в другій половині XIX ст. Саме в цей період в Україні протікала діяльність видатних анатомів. В університетах почали впроваджуватися експериментальні анатомічні методи дослідження, широко застосовувалися статистичні методи обліку та аналізу результатів.